

ARKEOLOJİ KAZINTILARDA KARAPAPAK TÜRKLERİNİN SAZ, ÂŞIKLIK GELENEĞİ TARİHİ

Prof. Dr. Rafiq İMRANI¹

Özet

Türkiye farklı etnik yapıya mensup insanların beraber yaşadığı bir yer olması dolayısıyla, çok çeşitli kültürü ile içinde zengin medeniyeti barındıran bir yapıya sahiptir. Farklı bölgelerin musiki kültürünün gelişmesinde Kuzey ve Orta Anadolu bölgelerinden göç ederek oraya yerleşen Karapapak ve Terekeme soyuna mensup Türklerin, mevcut kültürün gelişmesinde özel bir rolü olmuştur. Zengin ‘Saz Sanatı’, ‘Âşıklık Geleneği’, Kafkas ve mahalli dans türleri olan Karapapak Türklerinin, tarih boyu yaratmış oldukları benzeri olmayan geleneksel kültür örneklerine sahip olmaları; Türk kültürünün tarihinin Sümerlere ve ondan da eski olan dönemlere dayandığını göstergeler. Bu bağlamda var olan göstergeler geçmiş tarih içerisinde Türk milli kültürünün temelini oluşturmuşlardır. Son 200 yılda dünya arkeologlarının Türkiye’de, Irak’ta, Suriye’de, İran’da ve Türk Cumhuriyetleri bölgelerinde yaptıkları arkeoloji kazıntılar sonucunda elde etmiş oldukları kil tabletler ve vazolar üzerinde bulunan, Türk müzik aletleri ile dans türlerinin resimleri araştırılmıştır. Bu araştırmalar ilk olarak etnomüzikopsikoloji ilmi alanında ve farklı yöntemlerle (tarih, psikoloji, müzikoloji, etnografi) yapılmıştır. Tarihi Sümer dönemine dayanan Saz sanatı, Âşıklık geleneği, aynı zamanda Kafkas ve Anadolu bölgesine ait danslar, çağdaş dönemde tüm Kafkasya’nın, İran’ın, Dağıstan’ın ve Orta Asya’nın halk kültüründe geniş yer tutar. Bu sanat türlerinin Karapapak kültürüne bağlı olduğu araştırmalar sonucunda elde edilen Sümer kil tabletler ve eski Sümer vazolarının üzerindeki şekiller yoluyla kanıtlanmıştır.

Sunulacak bildiriye, Sümer kil tabletler üzerindeki şekiller gösterilecek ve adları sayılan sanat türlerinin Karapapak Türklerine ait olduğu kaynaklarla gösterilecektir.

Anahtar Kelimeler: Karapapak, Saz, Kafkas Dans, Âşık.

THE HISTORY OF SAZ, AŞIKLIK TRADITION IN KARAPAPAK TURKS THROUGH ARCHEOLOGICAL EXCAVATIONS

Abstract

Turkey poses a variety of cultural textures and rich civilization thanks to its multiracial social structure in which people lives together. The Karapapak and Terek me Turks have been played an important role in the development of various region’s musical culture after they migrated to these regions from the north and middle Anatolia. The Karapapak and Teleseme Turks who poses a rich art of *saz* and various dances suggests that the culture of Turkish people dates back to Sumerians and even old times due to their unique traditional cultural structures they have created. These structures have shaped the basis of Turkish civilization. A number of archaeologists have been made many excavations throughout two centuries in Turkey, Iraq, Syria, Iran and they found clay tablets, vases which have various figures on them. Yet the first explorations have been made in Ethnomusicology field and this discipline used an interdisciplinary method consists of history, psychology, musicology

¹ KAÜ Geleneksel Âşık Sanatı ve Edebiyatı Uygulama, Araştırma Merkezi; rafiq_huseyn@yahoo.com

and ethnography. The art of *Saz*, *Aşıklık* tradition, the dances of caucasian and Anatolian regions which dates back to the Sumerian era have had influences on Caucasus, Iran, Dagestan. The figures on the Sumerian clay tablets and Sumerian vases we acquired following the searches indicate that these art genres connected to Karapapak culture.

However, the figures on the clay tablets will be demonstrated as well as the presentation of the sources that assert the art genres in question belongs to *Karapapak* Turks.

Keywords: Karapapak, Saz, Caucasus (Kafkas) dance, Âşık (a kind of wandering musician).

Giriş

Âşıklık sanatı Karapapak Türklerin eski dönemlerden kurmuş olduğu sanat türüdür. Âşıklık Geleneği müzik, halk edebiyatı, şiir sanatı, bestecilik, hikaye, rivayet söyleyicisi, dans ve icracılık sanat türlerini kendi içerisinde birleştiren muhteşem Türk halk bilim alanıdır. Âşık, daha eski adı ‘Ozan’, ‘Qusan’ olan sanatçılardır. Âşık, halk edebiyatını, şiir türlerini iyi bilen ve yaratan kişidir. Halk müziğini iyi bilen, icra eden ve besteleyen, aynı zamanda icra zamanı Âşık müziği türünde olan dansları oynayan, hikaye, söylentileri değerlendiren, meclislere taşıyan sanatçıdır. Âşık sanatının esas özelliği sadece Türk halklarına mahsus olmasıdır. Diğer halkların kültüründe bu orijinal sanat türü görülmemektedir. Bazı Ermeni, Gürcü âşıkları da Karapapak (Borcalı ve İrevan) âşıkların yaşadığı çevrelerde etki altında kalarak, XIX yüzyıldan başlayarak bu sanata sahip çıkmışlardır. Âşık sanatı M.Ö. X-XII bin yıllarından başlayarak, kaya üstü resimlerden Azerbaycan’da Kobustan kaya üstü resimlerde ve M.Ö.IV-I bin yıllarda Sümerler’de istenilen kadar mevcut saz ve saz icracılarının resimleri, bu sanat türü tarihinin çok eski döneme dayandığını ortaya çıkarmıştır.

Geleneksel Âşık Sanatının araştırmaları ispatlıyor ki, Âşık sanatı tarih boyu Türklerin yaşamış olduğu coğrafi bölgelerde oluşmuştur. “*Anadolu bölgesi, Kafkasya, İran’ın Türkler yaşayan bölgeleri, Orta Asya ve Uygurların yaşamış oldukları topraklar, Âşıklık geleneğinin ana vatanıdır*” cümlesi çok da haksız bir ifade değildir. Yapılan yazılı araştırmalar sonucunda en eski tarih olarak, Sümerler, İran’ın Urmiye (Sulduz) bölgesindeki Âşıklık geleneğinin, Azerbaycan ile bağlantılı olduğu ifade edilmiştir. Âşıklık geleneğinin esas müzik aleti olan ‘Saz’ın adı da, bu bölgelerde meydana çıkmıştır. Saz aletinin eski adı ‘Çüyür’ veya ‘Çongur’dur. Yazılı kaynaklarda bu aletin adı ‘kopuz’ olarak geçer. İran’da eskiden fars dilinde tüm müzik aletlerine ‘Saz’ cem halde ‘Sazha’ denilmektedir. Türklerde ise tüm müzik aletlerine ‘kopuz’ (yaylı kopuz, ağızda kullanılan kopuz ve başkaları) denilmektedir. XV. yüzyıldan sonra ise yazılı kaynaklarda ‘Çüyür’ aletine ‘Saz’ denilmeye başlanmıştır. Çağdaş dönemde Azerbaycan’da, İran’da, Borcalı’da, Ermenistan’da, Türkiye’nin Kars bölgesinde Âşıkların kullandığı müzik aletine ‘saz’ ve Azerbaycan’da büyük gövdeli aletlere ‘Tavar saz’ Türkiye’de ise ‘Bağlama’ denilir. Orta Asya’da Bakşılının aletine ‘Dütar’ denilir. Sazın bir özelliği de onun koluna bağlanmış perde kuruluşu ve akort yapısının özelliğidir. Araştırmalar sonucunda bulunan bilgiler gösteriyor ki, bu perde kuruluşu aynı formda Sümerlerde ve Antik dönemde de görülmektedir. Dia tonik ses sisteminde olan perdelerin kuruluşu ‘Şuur’, Türklerde ise ‘Hüseyni’ denilen makam dizisi esasındadır. Hem eski, hem de çağdaş dönemde Karapapak Türkeri’nin kullandığı sazda koma perdeler olmamıştır. Söylemek gerekir ki, tüm müzik aletlerinde perdeler veya tuşlar ardı ardına gelen beraber frekanslı notalara uygun ayarlanmışlardır. Sazın perde kuruluşunda ise notalar bir sekizlik aralığında re, mi, fa, sol, la, si bemol, do, re olduğu için oktavda diğer notalar yoktur. Böyle aralıklarda olan perde kuruluşu başka müzik aletlerinde yoktur. Saz aletinin telleri, akort kuralları da diğer müzik aletlerinden farklıdır. Saz aletinin orijinalliğini gösteren bu özellikler, Türk halkının geleneksel halk kültürü ve folkloru, ‘mahalli’ müzik psikolojisine bağlıdır.

Âşık sanatı Türk halk kültürlerinde çok önemli bir yeri vardır. Âşık, saz, söz sanatı Türklerin varoluşundan, çağdaş döneme kadar önemli bir yer tutar Türklüğün manevi değerlerini, dilini, tarihini, kültürünü korumakla milli mücadelesini anlatır. Sazın Türk insanının ruhunda yaratmış olduğu anlamı başka müzik aletleri ifade edemez. Âşık halkının, obanın aksakalı (akıl adamı), insanlara necat veren, hikmeti, ümmeti, ilmi, halk kuruculuğunu, şifahi halk edebiyatını, ahlakı, hayat felsefesini insanlara anlatan ve İslam dini ideolojisinin mahiyetini açan arif sanatçıdır. Türk Dünyası'nın manevi, felsefi alanda fikir sahibi, müzik ve edebiyat konusunda esas ideoloji serveti olan 'Dede Korkut', bu bakımdan hususi önem taşımaktadır. Dede Âşık rütbesine kadar yükselen âşıklar, halk arasında 'hemîşe mukaddes' olarak anılmışlar ve onların mezarları-yatırları uzun zamanlardan sonra Azerbaycan'da 'Pir-türbe' olarak ziyaretgâha çevrilmiştir. Buna göre saz ve asıl üstatları, Âşıklar Halk Âşıkları gibi mukaddes olarak anılmaktadırlar.

Yöntem

Bu çalışma betimsel bir nitelik taşımaktadır. Çalışmada tarama modeli kullanılmıştır. Bildirinin konu başlığı doğrultusunda Sümer kil tabletleri, vazolar, resimler vb. kaynaklar taranmış, bu tarama sonucunda Sümer müzik kültürü; müzik aletlerinin tarihi ve özellikleri etnomüzikopsikoloji alanında araştırılarak hangi kültüre ait olduğu belirtilmiştir.

Sümer döneminden kalmış kaynaklar içinde, en önemlileri kil tabletler veya kaya üstü resimlerdir. Arkeoloji kazıntılardan bulunan resimlerde müzik aletinin karakterini ve hangi milli kültüre ait olduğunu gösterilmektedir. Resimlerin hangi kültüre ait olduğunu ispatlamakla Karapapak Türkleri müzik tarihinin, hangi tarihi döneme dayandığı öğrenilebilir. Elde edilen çok sayıda Sümer müzisyenlerinin resimlerini 'Etnomüzikopsikoloji' yönden araştırırken, ilginç sonuçlar elde edilebileceği düşünülmektedir.

Etnomüzikopsikolojik bilim alanı etnik kültürü müzik psikolojisi yönden araştırılmasını sağlar. Her halk tarih boyu kendi kültürünü geliştirdiği zaman geleneksel sanat çeşitlerini yaratmış ve bu yönde farklı müzik aletlerini kullanmışlardır. Müzik aletleri 'organology' ve tarihi yönden araştırılmıştır.

Bulgular

Bu araştırmanın verileri Sümer kil tabletler ve müzikçilerin resimlerinden oluşmaktadır. Sümer resimlerinde bulunan geleneksel âşık sanatı, saz, etnomüzikopsikoloji alanında araştırılarak hangi kültüre ait olduğu belirlenmiştir.

Dünyada en eski tarih; Altay, İran'ın Türkler yaşadığı Batı ve Doğu bölgesi, Kafkas arazilerinde başlamıştır. Bu bakımdan Türklerin tarihi bu araziler üzere araştırılmış ve elde edilen veriler belirlenmiştir. Türk halklarının eski soylarından olan Oğuz Türk boyuna mensup Karapapak-Terekemelerin tarihi de bu bölgelerde araştırılmıştır. Karapapakların tarihini; İranlı bilim adamları kendi arazilerinde, Borçalı bilim adamları Kafkasya arazilerinde, Türk bilim adamları ise Kafkasya ve Anadolu bölgeleri üzerinde araştırmalar yaparak oluşturmuşlardır. Yapılan bu araştırma, diğerlerinden farklı olarak Karapapakların tarihini, etnografik, müzik psikolojisi ve nazariyatı, organology, etnomüzikopsikolojisinden, Sümer destanları incelenerek ele alınmıştır.

Karapapakların tarihi çok eski dönemlere dayanmaktadır ve bundan dolayı da saz-söz-âşık sanatının yaratıcıları olan bir Türk soyudur. Karapapakların tarihini araştıran bilim adamları tarafından Karapapakların doğduğu toprakların Borçalı ve Sulduz olduğu söylenmektedir. Karapapaklar en

eski zamanlarda çok büyük arazilerde; M.Ö. Sümer’de, İran’ın Urmiye, Hasanlı, Firuzabat, Sulduz, Nagadey, Irak’ın Kerkükler, Bayat tayfasının, Suriyeli Türkmenlerin yaşadığı arazilerde, Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan, Derbent ve Türkiye’nin Doğu Anadolu bölgelerinde, Karadeniz, Hazar denizi sahillerinde, Kafkasya’da toplu şekilde yaşamışlardır. Bu topraklar kesinlikle Karapapakların ana yurdudur. Onların tarihi Sümer döneminden de önceki bir tarihle başlar. Fakat orta yüzyıla ait bir bilgiye rastlanmamıştır. Karapapakların çok büyük tarihi ve kültürü olduğu halde bu kültür ve tarih, gerektiği kadar öğrenilememiştir.

Karapapakların kültür tarihini araştırırken çok önemli örneklere ve kaynaklara ulaşılmıştır. Karapapak Türklerinin yaratmış olduğu ‘Geleneksel Âşık Sanatı’ ve saz icracılık teknikleri eski zamanlardan çağdaş döneme kadar kendi varlıklarını olduğu gibi koruyup saklamışlardır. 09-11 Haziran 2014 yılında Kars’ta başkan sıfatı ile ‘Doğu Dünyasında Geleneksel Türk Müzik Kültürü’ Uluslararası Müzik Sempozyumunda Karapapak soyundan olan Âşık Şenliğin sazının perde kuruluşları hakta bildiride ilk defa olarak sazın perde kuruluşunun, Antik döneme dayandığı yazar tarafından ortaya çıkarılmıştır. Şu anda ise bu bakış açısının temelinde yeni bir müzik teorisini ortaya koyulması vardır. İlginç olan şudur ki, bu yeni müzik teorisi Karapapak kültürü ile belirgin bir şekilde ilişkilidir. **Yani, Karapapakların müzik ve dans kültürü Sümerlerden de önce var olan bir kültür olduğu için, dünya kültürünün yaratılışında en önemli yeri tutmuştur.** Demeli dünya kültürünün yaratılışında Türk Halk kültürünün önemli yeri olmuştur.

Âşıklar âşık havaları, hikâye, rivayet, 40’tan fazla olan farklı şiir türlerinin yaratıcıları oldukları için halk arasında besteci ve halk şairi gibi de anılırlar. Âşıklar hikâye, rivayet söyleyicisi gibi de tanınırlar. Âşıklık geleneği kam, şaman döneminden geldiği için âşık sanatçıları psikolog gibi de seçilirler. Onlar meclise girdiklerinde insanların ne istediğini çok iyi anlar ve bir iki dakikadan sonra meclisi ustalıkla ele alırlar. Âşık sanatı mifik-mitolojik, tasavvuf dünya görüşü ile sıkı şekilde bağlıdır. Onlar söyledikleri hikâyelerde mitoloji, tasavvuf, tarihi, aynı zamanda muhabbet ve kahramanlık motiflerine bilhassa dikkat ederler. Üstat âşık sanatçının icrasını canlı dinleyen insanlar, çoğu zaman sazın esrarlı sesinin etkisi altında kalırlar.

Ozan Âşık sanatı ilmi kaynaklarda verilen bilgilerden farklı olarak daha eski tarihi dönemlere dayanan Kam, Şaman, Derviş, Ozan, Âşık geçidi dönemi ile bağlantılıdır. Bu da gösteriyor ki âşık sanatçıları her zaman halk içinde olduklarından dolayı halkın zevkini, isteğini daha iyi bilirler ve başka sanat insanlarından daha çok sevilirler. Âşıklık geleneğinin araştırılması sırasında, bu sanat türünün Karapapak Türkleri arasında, yani Azerbaycan’ın eski kültür tarihi merkezleri olan Urmiye, Sulduz, Hesenli, Firuzabad, merkezi Şuş veya Şuşa olan Elam’da, Hemedan’da, Tebriz’de, Borcalı’da, İrevan ve İrevan etrafında, Nahçıvan’da, Kazah, Şirvan, Anadolu bölgesinde, Kars’ta, Çıldır’da, Iğdır’da, Erzurum’da ve başka bölgelerde de geniş olarak yayıldığı tespit edilmiştir.

Sümer, Hitit, Urartu, Mad, Antik dönem ve Orta yüzyıllara ait kaynaklar; aşık sanatının Türkler’in yaşadığı tüm bölgelerde geniş bir alana yayıldığını göstermektedir. Âşık sanat türlerinin hepsi, eski dönemden çağdaş zamana kadar oldukça büyük tarihi bir yoldan geçmiştir. ‘Avesta-çok eski yazı’ kaynakları, şiir türleri arasında 7, 8, 10, 11, 14, 15, 16 heceli şiirleri, o dönemde hece ve aruz kalıplarında şiir türlerinin olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu şiirlerin ritmik ölçülerinin araştırılması şunu gösteriyor ki, bu ölçüler âşık müziğinde olan 5/8, 6/8, 7/8, 8/8, 9/8, 10/8, 4/2, 4/4 ve başka ritmik ölçülerle aynıdır. Bu şiir türleri arasında Bayatı, Mani, Geraylı, Koşma ve başka şiir türleri de vardır. Madların döneminde, Mağların ve Drigu olarak adlanan dervişlerin, âşık müziği dizelerini kullanması ve dervişlerin saz çalması, onları sonradan İslam dini ideolojisinden yararlanıp Sufi

felsefesi ile de yakınlaştırmıştır. Buna örnek olarak âşıkların dini konularda çoklu divanı, mühemmes, hikâye, rivayetler söylemesi gösterilebilir. Âşık sanatçılarının hem düğünlerde, halk bayramlarında, kültür etkinliklerinde halk müziği temelinde kurdukları havaları okumaları, hem de klasik âşık havalarını; edep, erkânı, hikmeti, eski muhabbet ve kahramanlık hikâyelerini, dini ruh'ta olan hikaye ve rivayetleri halk arasında yayınlamalarından dolayı Âşıklar daha fazla sevilmişlerdir.

Azerbaycan Türkleri, çok ünlü ve yaşça büyük olan âşık sanatçısına Dede Âşık ünvanı verirler ve ünlü sanatçı meclise girdiğinde, diğer âşıklar Dede âşığın izni olmadan sazı eline almazlarmış. Bu bağlamda, tarihte söz söylemiş, ün kazanmış Dede Korkut da, hikmet, hayat halk felsefesini, tasavvuf ilmini derinden bilen çok ünlü, büyük üstat âşık sanatçısı olarak anılmaktadır. 'Korkut' sözü ile 'Qorqud' aynıdır. 'Qor' sözünün anlamı 'ateş od' demektir. Buradan da anlaşıldığı gibi büyük sanatçı Dede Korkut (büyük ateş) mukaddes âşık sanatçısıdır.

Geleneksel halk Âşık sanatının tarihi, müzikoloji, etnopsikoloji ve etnomüzikopsikoloji alanları araştırdıktan sonra daha net olarak şunları söylenebilir:

1. Tarihi Karapapak Türklerinden gelen Âşık sanatı Türk halklarının, aynı zamanda insanlığın manevi değerlerini yüzyıllar içeriğinde kuşaktan kuşağa yaşatan şifahi-geleneksel bir sanat biçimidir.
2. Âşık sanatı Orta Asya ve diğer dili Türk olan halkların medeni hayatında, Türk etik ve estetik değerlerini yaşatmakla, onların manevi dünyalarının biçim kazanmasında ve zenginleşmesinde önemli rol oynamış ve kültürlerinin temelini kurmuştur.
3. Âşık sanatı farklı adlar taşıyan Türk halklarında vokal, vokal enstrümantal, enstrümantal, küçük ansambl ve gruplar şeklinde yayılmıştır. Âşık sanatı Kafkasya'da, İranda, Anadolu bölgesinde çok gelişerek olgunlaşmıştır. 2009 yıldan itibaren UNESCO tarafından Azerbaycan Türklerinin manevi serveti gibi korunmaktadır.
4. Âşık sanatı yalnız müzik veya şiir, hikâye, rivayet söyleyicisinin sanatı değil, onun insan psikolojisine etkisi bunları söylemeye yer vermektedir;
  - Âşık sanatı Azerbaycan'ın, aynı zamanda Türk halklarının hayatına, kökenine girmiş düşünce tarzıdır.
  - Âşık sanatı milleti, cemiyetteki insanları başarıya götüren yolun başlangıcıdır. Hayatı, kâinatı, Allah'ı anlamak için Türk Dünyasına verilmiş bir vasıta.
  - Vasıta ise akıllığa giden yükseliş yolunu ışıklandıran ve onu yönlendiren sebeptir.
  - Âşık sanatının idraki anlamı cemiyet için yüksek etik ve estetik değerlere cevap veren akıllı insan yetiştirmektir.
  - Akıllı insan ise doğru insanların oluşturduğu cemiyeti temsil eden, insanlığa hizmet eden maddi, manevi varlıktır.
  - Âşık sanatı milli düşünce tarzının ve insanlık değerlerinin, cemiyette halk işleminde değerli sözüdür.
  - Söz ise halkın manevi varlığını, medeni irsini, hayat, halk felsefesini zenginleştiren millidüşünce tarzıdır.

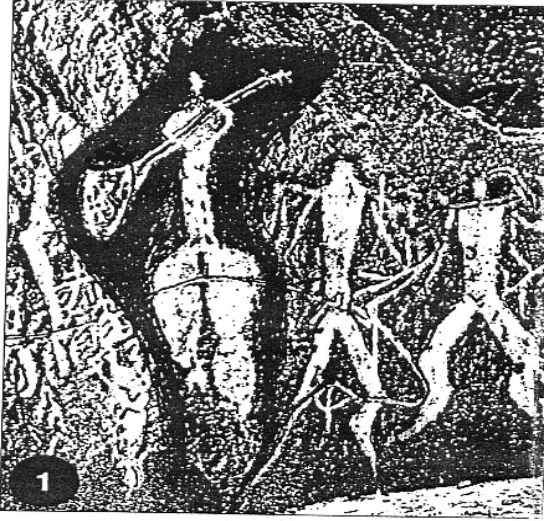
Geleneksel âşık sanatının araştırmaları gösteriyor ki, XIX. yüzyıla kadar sazın kolu-sapı, perde kuruluşu eski müzik ses sistemi olan diatonik aralıklarla kurulmuştur. XIX. yüzyılın sonlarında Türkiye’de âşık havaları Türk bağlama aletinde icra edilmeye başlandıktan sonra Kars, Çıldır, Iğdır, Erzurum ve başka bölgelerde bir sekizlik içeriğinde 24 perde kuruluşlu ses sistemine geçilmiştir. Çağdaş dönemde Âşıklar, saz icracıları Azerbaycan’da, İran’da, Borcalı’da eski ses sistemini korumuşlar da, Anadolu da âşıklar iki tür (eski diatonik perde kuruluşlu ve 24 perde ses sistemli) sazda icra etmektedirler. Âşık sanatı, hususi ile saz icracılığı Türk halklarına rağmen Azerbaycan, Karapapak Türklerinin kültüründe daha fazla gelişmiş halk ve müzik kültüründe birçok müzik türlerinin oluşmasını sağlamıştır. Örneğin;

1. Âşık sanatı Azerbaycan Türk edebiyatı, şiirinin yeni türlerle zenginleşmesini sağlamıştır. Tecnis türlerinin, Geraylı türlerinin, Kıfılbendin, Dudak değmezin, Herbe zorbanın ve başka şiir türlerinin yaranmasını sağlamıştır.
2. Âşık sanatı, Azerbaycan Türk sözlü edebiyatında geniş yayılmış olduğu farklı motiflerde ve türlerde olan halk hikayelerinin, rivayetlerin, nağılların oluşmasını sağlamıştır. Sayıca 35 den çok olan klasik hikâye ve nağıllar arasında satirik, mifik-mitolojik, muhabbet, kahramanlık, aile hayatına ait destanlar ve sayıca 72 olan klasik âşık havaları vardır. Bunların dışında farklı bölgelerde yaşayan Türklerin âşık sanatçıları, 100 den fazla destan ve sayıca 400 den fazla âşık havaları bestelemişlerdir.
3. Âşık müziği sanatı sayesinde Azerbaycan’da farklı diziler temelinde Pişrolar, Şikesteler, Zerbi makamları ve birçok makam yaratılmıştır.
4. Âşık destan yaratıcılığı vokal enstrümantal şeklinde olan halkalı (ard arda) müzik formunu meydana getirmiştir.
5. Azerbaycan’da XIX. Yüzyıl’da âşık sanatı temelinde Keremi, Aşığı, Bayatı, Cefetayı isimlerinde yeni zerbi muğamlar (makamlar) oluşturulmuştur.
6. Şikesteler arasında âşık sanatı bünyesinde XIX. Yüzyılda Keşiolu, Koroğlu, Kesme Şikeste, Şirvan Şikestesini ve başka isimlerde yeni müzik türleri ve sayısı 35 şikeste türü bulunmuştur.

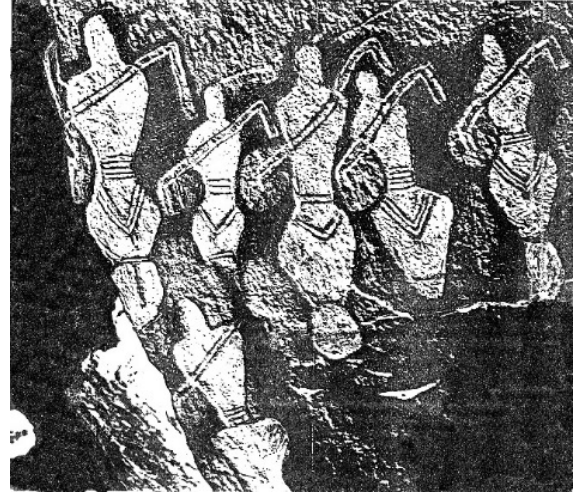
Diğer ülkelerden farklı olarak Azerbaycan Âşık müziği aslında bestecilerden Üzeyir Hacıbeyli ‘Aslı ve Kerem’, ‘Koroğlu’ operalarını, Zülfikar Hacıbeyov ‘Âşık Garib’ operasını, Müslüm Maqomayev ‘Şah İsmail’ operalarını, Akşin Alizade ‘Babek’ balesini yazmışlardır. Senfonik ve oda müziği eserleri sırasında Üzeyir Hacıbeyli ‘Arasbarı’, ‘Âşık sayağı’, A. Alizade, Süleyman Alesgerov ‘Âşık sayağı’, Ferheng Hüseyinov ‘Âşık Ali’nin şerefine’ eserlerini yazmışlardır.

Aşık Geleneği ve Arkeolojide Saz

Saz (bağlama) hakkında olan en eski tarihi bilgi Azerbaycan’da Kobustan kaya resimlerinde M.Ö. (8000-12000) yıla dayanan şekillerdir.

Şekil: 1 Saz icracısını ve dansçısı

Şekil: 2 Altı kişinin orkestra olarak saz icra ettiğini görülür¹.

Kobustan'da, Sümer'de ve Hititler'de saz kullanması resimlerinden elde edilen bilgilerden Türklerin Sümer döneminde ve ondan çok önce en eski saz icracılığına sahip olduğu görülür (Şekil 1-2).

Saz şekline M.Ö. 3500-1000 yıllar arası Sümerler de, İran'ın Türklerin yaşadığı arazilerinde, Anadolu bölgelerinde arkeoloji kazıntılar zamanı bulunmuş kil tabletler ve vazolar üzerindeki resimlerde rastlanır. Şekil 3'de bayan saz icracısının köy yerinde sazı göğüs de çaldığı görülür. Tarihi M.Ö.3000 yıla ait olan bu resimde sazın bağlama gibi büyük gövdeli olmadığı ve dizde çalınmadığı (yani bağlama olmadığı) ilgi çekmiştir. Bu tür sazlar Azerbaycan'da, Borçalı'da, İran Azerbaycan'da icra edilir. Sazı bayanın çalması tasdik ediyor ki, bu bayan Karapapak-Karabaşlar soyundandır. Çünkü bayan saz icracıları geleneksel olarak bu soya mensupturlar.

Şekil: 3 Anadolu bölgelerinde arkeoloji kazıdan çıkarılan vazo.

Plate 31, stamped terracotta from Khafage, Period IV.252.

Şekil: 4 Khafage'dan mühürlü pişmiş toprak, dönem IV.252.

Şekil 4’de tarihi M.Ö.1500 yıllara ait olan bayan, köyde kuzuların yanında oturmuş halde sazı göğüs de tutarak icra etmektedir. Başında kuzu derisinden dikilmiş başlık-papak bulunur. Karapapak müzisyenleri, saz icracıları kendilerini ‘karabaşlar’ diye adlandırdıkları için geleneksel olarak başlarına kara kuzu derisinden dikilmiş kara papak giyerlerdi. Şekil 4’de kil tablet üzerinden değerlendirildiği için bu şekilde net olarak görülmektedir. Bu konuda İngiliz bilim adamı J. Dumbrilin de yazıları vardır. Şekiller de onun kitabından alınmıştır (Dumbrill, 1998, s.327).

Plate 38, stamped terracotta, Babylonian. Period IV. 219

Şekil: 5 Mühürlü pişmiş toprak
Babil, dönem IV.219

Plate 49, stone relief from Nimrud. Period VI.

Şekil: 6 Taş üzerine rölyef,
Nemrut, dönem VI

Plate 50, stone relief from Karchemich. Period VI.

Şekil: 7 Taş üzerine rölyef,
Karchemich, dönem VI.

Sümer döneminde saz icracıları oturmuş halde, hem de ayakta saz icracılığını yaparlar (Şekil 4). Şekil 5- 6 -7 de, ikisi erkek birisi bayan olan üç saz icracı görülür. Onların sazının kolunun üst tarafında uzun ipler bağlanmıştır. Bu ipler Türk mitolojisine göre ayaklarının yanında ki dipçeke koyulan hayat ağacına bağlandığı görülür.

Sazların sinede tutuluş formu aradan 5000-4000 yıl geçse de çağdaş dönemde Karapapak Türklerinin sazı aynı şekilde tutarak icra yaptığı görülür. Onların başlarında da kuzu derisinden dikilmiş papak vardır (Şekil 10).

Plate 25, stamped terracotta. Iraq. Period III. 258.

Şekil: 8 Mühürlü pişmiş toprak,
Irak Dönem III. 258.

Plate 26, stamped terracotta. Iraq. Period III. 257.

Şekil: 9 Terakota heykel Susa,
İran, Dönem III. 257.

Şekil: 10 Çağdaş dönemde
Karapapak Türk’ü

Sümer mitolojine göre hayat ağacı mukaddes bir inanç kaynağıdır. Bu inanç doğrultusunda saz icracıları, sazın koluna bağlanmış ipi hayat ağacına da bağlarlarmış. Şekil 9’da tarihi M.Ö. 2000

yıllara dayanan Irakta bulunan kil tablet üzerindeki şekilde, saz icracısının kuzu derisinden yapılmış olan karapapağın formu aradan 4000 yıl geçse de Urmiye’de meşhur Âşık Dehkan’ın (Şekil 10) karapapağı ile aynı biçimdedir. Her iki şekilde sazın tutuluş kuralı sol ve sağ ellerin kullanma metodu da aynıdır.

Plate 15, stamped terracotta from Ischali. Period III. 230.

Şekil:11

Plate 30, terracotta statuette from Susa, Iran. Period III. 240.

Şekil: 12

Şekil: 13

Karapapak Türklerinin başlarına koymuş oldukları karapapakların da aynı şekilde olduğu şekil 11-12-13’de de görülmektedir. Sümer dönemine ait şekillerin tarihi M.Ö. 2550 yıllara dayanmaktadır.

Şekil 11’de olan papak şekil 13’de mey çalanın başındaki papakla, şekil 12’de olan papağın çeşidi de şekil 13’de olan saz icracısının papağı ile aynıdır. Şekil 12’de gösterilen kil tablet İran’ın eski Elam arazisinden, başkent Şuşa’dan bulunmuştur. Elamda eski dönemden Türklerin yaşaması bilimsel kaynaklarda da yazmaktadır. Şekil 13 ise Âşık grubu Karapapakların ana yurdu olan İran’ın Sulduz âşıklarıdır.

Plate 44, engraved bronze from Iran. Period V. 245

Şekil:14 Bronz üzerine kazıma, İran, dönem V.245

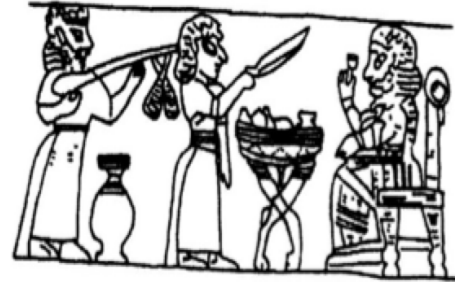

Plate 45, engraved bronze from Iran. Period V. 246

Şekil: 15 Bronz üzerine kazıma, İran, dönem V.246

Şekil 14 ve şekil 15’de Karapapak-karabaş, yani Oğuz hanının meclisinde Âşık sanatçısı icra yapmaktadır. Her iki şekilde saz icracılarının başında farklı formda olan karapapak vardır. Karapapaklar ‘Han’ ünvanı taşıyan beye ‘Ağa’ denir. Her iki mecliste ağayı eğlendiren âşık sanatçıları görülmektedir. Bu şekiller İran’da Türklerin yaşamış olduğu arazide bulunmuştur. Tarihi M.Ö. 1500 yılına aittir. Orta yüzyıllarda ve Çağdaş dönemde de âşıklar meclislerde bu şekilde durarak icra yapar ve okurlardı. Görülen resimler arasında ilgi çeken, Anadolu bölgesine ait Âşık sanatçılarının şekilleri olmuştur. Bu şekiller net olarak Âşık geleneğinin hangi türde olduğunu açıklar.

Şekil:16 İki âşık.

Şekil: 17 İki def çalan ve icra eden âşıklar.

Başlarına kuzu derisinden papak koyan 'Herbe-zorba' denilen iki âşığın atışması, yarışması Şekil 16'da görülmektedir. Bu tür tartışmada hangi âşığın daha üstat sanatçı olduğu meclislerde belli olur. Âşık sanatçılar hem saz icracısı, hem sanatçı gibi şiir edebi, kuşaktan kuşağa aktarırlardı ve ona göre seçilirlerdi. Şekil 17'de Âşığın karşısında elinde def olan diğer âşık sanatçı âşık havasını icra eder. Her iki şekilde de âşıkların duruşu, okuma türü, sazı elinde tutma metodu çağdaş dönemde de aynı tarzda âşıklar tarafından yapılır.

Şekil: 18 Hiti dönemi saz icracıları

Hitit dönemi Âşık sanatının hangi türde olması hakkında bilgi veren şekillerden biri de şekil 18'dir. Başlarında kuzu derisinden dikilmiş papaklarla dans eden, saz icracısının duruşu, hareketleri âşıkların mecliste olduğunu gösterir.

Hititlerin Türk olup olmadığı hakkında çok sayıda araştırmalar vardır. Etnomüzikoloji, Geleneksel Âşık sanatı alanı yönünden ele alınan araştırmalar; bu sanatçıların ellerinde def ve saz olması, yüzlerinin, gözlerinin kuruluşu onların Türk sanatçıları olduğunu ispatlamaktadır. Bir başka önemli husus ise; Sümer, Anadolu ve Kafkasya'da yaşamış diğer etnik toplulukların müzik kültürü, Geleneksel olarak Âşık sanatı olmadığıdır. Âşık sanatının yaratıcıları Karapapak, Karabaşlar (oğuzların daha eski adı – İ.R.), denilen Oğuzlardır.

Plate 51, terracotta statuette from Latakia, Syria. Period VII.

Plate 52, terracotta statuette. Seleucid. Period VII.

Plate 53, terracotta statuette. Seleucid. Period VII. 264

Şekil: 19 Terakota tablet, Suriye.

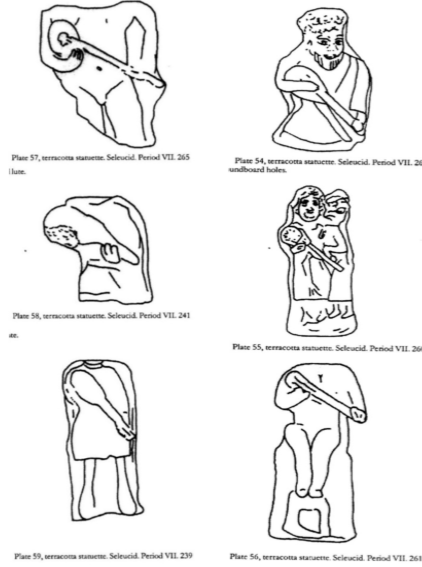
Şekil: 20 Terakota tablet, Selçuki,
Dönem VI.

Şekil:21 Terakota tablet,
Selcucid, Dönem VII.

Arkeoloji kazıntılar sırasında bulunan tabletlerden, üzerlerindeki şekillerinden dolayı en çok dikkati çeken 19- 20- 21. şekiller olmuştur. Bu şekillerde erkek ve bayan saz icracılarının sazı akort yapma metodolojisi görülmektedir. Şekillere dikkat edilirse, burada tüm saz icracıları sazın kolunu aşağı indirip sol el ile teli gerektiği kadar gerip müzik tonunu ayarlamaktalar. Sağ el ise yukarıda sazın gövdesinde mızrakla tele dokunarak sesin doğru ayarlanmasını kontrol etmektedir. Bir kaç şekilde ise sağ el sazın koluna doğru tutularak sağ elin parmağı ile oktav (sekizlik) aralığı ayarlanmaktadır. Tekrar üzerinde durulması gereken bir nokta ise; 4000 yıl zaman geçse de Çağdaş dönemde Karapapak, Azerbaycan, Derbent ve İran'da olan tüm âşık sanatçıları sazı aynı şekilde akort yapmalarındır. Tüm bu faktörler gösteriyor ki, geleneksel saz ve âşık sanatında icra, akort yapmak, tartışma ve başka sanat türleri eski zamanlarda nasıl olmuşsa, çağdaş dönemde de aynı şekilde kullanılmaktadır. Kil tabletler üzerinde olan şekiller araştırıldıktan sonra eski zamanlarda sazın kolundaki perde kuruluşların ardına hangi aralıklarda bağlanması üzerine araştırmaların gerekliliği fark edilmiş ve bu konuda çalışmalar yapılmıştır.

Azerbaycan'da kullanılan ve müzelerde, âşıkların evlerinde saklanmış eski dönemlerden kalmış saz aletlerinin incelenmesi, aynı zamanda onların perdeleri üzerinde yapılan matematik ve akustik hesaplamalar aşağıdaki sonuçların ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Eski Dönem Âşıklarının Perde Kuruluşu

Şekil: 22

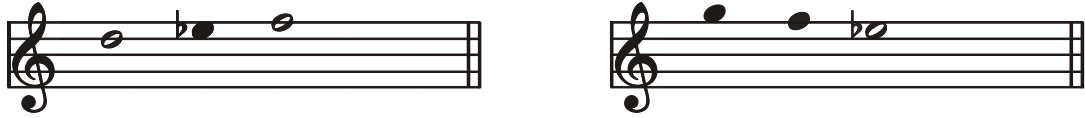
Âşık sanatçılarının hepsinin söylediğine ve bizim şu alanda yaptığımız araştırmalara göre eski dönemlerde âşıklar ilk olarak sazın kolunda 3 perde, sonraki tarihi dönemlerde 5 perde, daha sonra 7, 9, 12, 14, 16 perde bağlamışlardı ve sonradan bağlanan perdeler ilk 3 perdenin devamı gibi olmuş ve sazın ses diapazonunu artırmaya hizmet etmiştir. Buna göre ilk olarak 3 perdeli eski sazın perde kuruluşu incelenmiş, perdeler arasındaki frekanslar ölçülerek hesaplanmıştır.

0 – 204 - 294 - 498

Sonuçta açık telin 're', 1 perdenin 'mi', 2 perdenin 'fa', 3 perdenin 'sol' notası ortaya çıkarılmıştır. Yapılan araştırmalar, eski sazların kolundaki perde kuruluşların çıkarmış olduğu ses tonlarının, eski lira müzik aletinin teller ile aynı olmasını ortaya çıkardı. Bu perdelerin sent olarak ölçüsü yukarıdaki gibidir:

Eski sazın bir dörtlü diapazonunda olması, onun en eski dönemlere ait olduğunu kanıtlar. Dünyadaki bilim adamlarının araştırmalarına göre; en eski kültüre sahip olan insanlar ilk olarak küçük üçlü (K3), büyük üçlü (B3) ve dörtlü diapazonunda olan müzik kullanmışlardır. Araştırmalar sonucunda; âşık havalarında da K3ve B3 aralığında olan havaların olduğu bulundu. Bunun üzerine âşık geleneğinde küçük üçlü (K3), büyük üçlü (B3) ve dörtlü diapazonunda olan âşık havaları, ilmi belgeler üzerinden incelenmeye başlandı. Sonuç olarak Dr. Amina Eldarova'nın araştırmalarında Kara Mövlayevin Azerbaycan'da okumuş olduğu 'Şah Hatayi' diva'nının, 'Şerili'nin, 'Kerem Şikestes'i'nin dizilerinin 3 sesten oluştuğunu, yani K3 ve B3 diapazonunda olduğu bulundu.

Yapılan tüm detaylı çalışmaların sonucunda verilen en mantıklı karar; Azerbaycan-Türk, Karapapak âşık müziği en eski dönemlere dayanan bir sanat örneği olup en küçük diatonik mikro dizi kuruluşunu sağlamıştır. Müzik tarihinden elde edilen bilgilere ve yazılı kaynaklara göre kültür tarihinin en eski uygarlıklarından sayılan Sümerliler, gelişmiş müzik teorisine ve icra tekniğine sahiptiler. Bu bakımdan K3, B3 ve dörtlü diapazonunda olmuş âşık havalarının Sümer döneminden çok eski zamanlara dayandığı kanıtlanmış olur. Sümerlerin tarihinin 6000 yıl olduğu kabul edilirse onda Türk dünyasına ait olan bu örneklerin tarihsel bakımdan en azı 8000-10000 yıl yaşlı olduğu görülmektedir.

1. Daha sonra 5 perdeli kuruluşlu saz incelenmiş ve aşağıdaki sonuç elde edilmiştir.

0 204 -294 - 498 -702-792

2. Bu ses sistemi küçük altılı (K6) diapazonunu verir. Bu aralıkta klasik âşık havalarından 'Paşa köçdü', 'Bayramı', 'Gödek donu' ve başkalarını kullanmak olur.

3. Bundan sonra 7 perdeli kuruluşlu saz incelenmiştir. Açık tel ile 7 notun tam bir sekizlik oluşturtuğunu ve sonuç olarak seslerin aşağıdaki kural ile kurulduğu görüldü.

0 - 204 -294 -498 - 702 - 792 -996-1200

Bu araştırma ilginç bir sonucu ortaya çıkarmıştır. Yani, eski sazın perde kuruluşunun Sümer ve Antik dönemde Pisagor'un kurmuş olduğu diatonik ses sistemi, aynı zamanda bizim için daha çok önemli olan perdelerin 'Şur', Türkiye'de ise 'Hüseyni' ismi ile tanınan makamsal dizi temelinde olduğunu göstermiştir. Enstrümental müzikte diatonik perdeli müzik aletlerinin kolunda perdeler musiki tonlarına göre peşin-peşine, yarımton-ton ile bağlanır. Eski sazda ise bu böyle değildir. Zira, eski sazın kolunda ton-yarımton olan tüm perdeler olmayıp, yalnız yukarıda gösterilen perdelerle sahiptir. Bu da gösteriyor ki; sazın perde kuruluşu eski dönemlerden makamsal dizi üzerinde kurulduğu için, isimleri aşağıdaki geçecek 'Şur', 'Rast', 'Segah', 'Abu-ata', 'Bayatı-İsfahan', 'Bayatı-Türk', 'Uşşak', orta yüzyıllara ait S. Urmevi'nin vermiş olduğu 'Meşuk', Abdul Kadir Meraği'nin göstermiş olduğu Buselik, Neva, Uşşak ve Anadolu'da olan 'Hüseyni', 'Kürdi', 'Buselik' ve başka makamları, âşık havalarını icra edip okumak kolay olmuştur. Yapılan araştırmanın sonucunda mantığa dayanan bir şekilde net olarak bu ifade edilebilir. Eski dönemlerde Türk müziğinde üçlülerin (trikord), dörtlülerin (tetrakord), beşlilerin (Pentakord) ve sekizlilerin (oktav) diapazonunda olan tüm eserleri icra etmek mümkün olmuştur. Türk müziğinde eski aralıklar şunlardır:

Eski Azerbaycan-Türk ve Antik Dönem Müzik Dizileri

Antik dönemde tüm diziler Lir müzik enstrümanına göre hesaplanmıştır. Lir aletinin kendi ses sistemi eski sazın ses sistemi ile aynı şekilde olmuştur. Onun perde kuruluşu ve ses sistemi ‘Şur’, Türk müziğinde ise ‘Hüseyni’ makamının dizisine uygundur. Bu durum eski dönemlerde antik müzikçilerin Lir aletinde her yaptıklarının makamsal diziler olduğunu gösterir. Aşağıda Lir’in ses sisteminin eski sazın perde kuruluşu ile aynı olduğu görülmektedir.

Eski Lir enstrümanının tellerinin oluşturmuş olduğu ses sistemi:

Eski sazın perde kuruluşunun oluşturduğu ses sistemi:

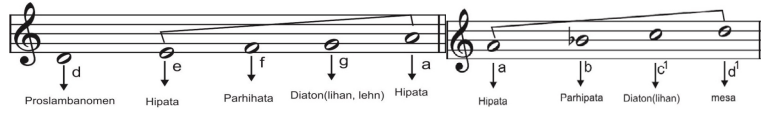

Yukarıda gösterilen ses sistemi bir sekizlik aralığında olan ses sistemidir. Antik dönemde diatonik ses sistemleri 15 ve 18 perdeli ses sistemleri gibidir.

Bu ses sistemlerinde tetrakordların (dörtlülerin) birleşme kurallarına dikkat edilirse;

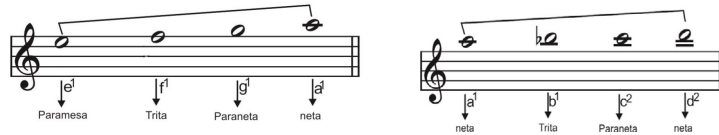
Alt dörtlü

Orta dörtlü

İkinci oktavın alt tetrakordu

Üst tetrakord

Antik 15 perdeli ses sistemi

Eski 14 perdeli sazın ses sistemi

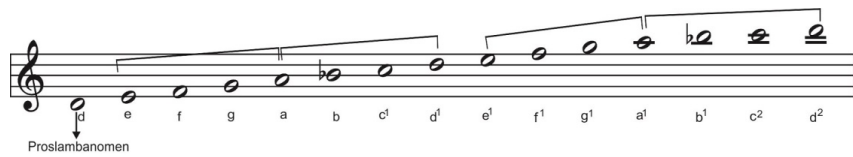

Yukarıdaki ses sistemlerinin karşılaştırılması görülmektedir. 14 perdeli eski saz 15 perdeli Antik ses sistemi ile aynı kuruluştadır. Yapılan araştırmalara göre net olarak ifade edilebilir ki, eski sazda antik dönemde kullanılan tüm eserleri icra etme imkânı olmuştur.

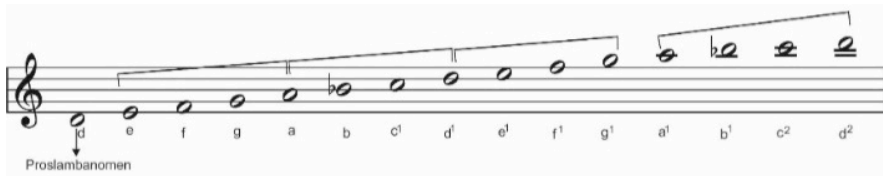
Antik dönemde 15 ve 18 perdeli ses sistemlerinden başka iki sekizlik aralığında "Tam geniş ses sistemi" ve dizisi mevcuttu. Bu diziden hem Yunan'lılar, hem de Türk kökenli etnoslar olan Saka'lar, Masagert'ler, Kutı'ler, Lulibi'ler, Hitit'ler, Med'ler, Manna'lılar, Atropaten'liler, Kafkasya'da yaşamış Albanlar vs. yararlanmıştı. Gösterilen 15 sesli antik ses sistemi aynı zamanda tam geniş ses sistemi dizisinin de kuruluşudur. Tam geniş dizide dörtlüler 2 tür birleşmişlerdir.

1. Diatonun ayrı birleşik türü
2. Diatonun bitişik birleşik türü

Diatonun ayrı birleşik türü

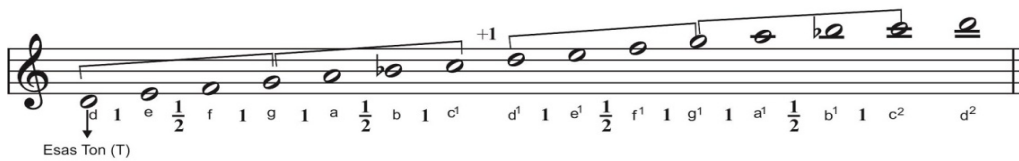
Diatonun bitişik birleşik türü

Eski sazın ses sistemindeki dizilerde de dörtlüler 2 tür birleşmektedir.

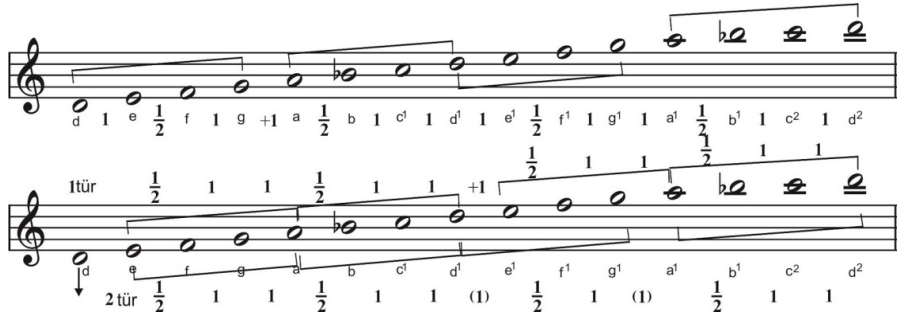
1. Diatonun bitişik birleşik türü
2. Diatonun ayrı birleşik türü

Diatonun bitişik birleşik türü

Eski sazın perde kuruluşunda diatonun ayrı birleşik türü (Şekil 1) ve antik dönem birleşim türü (Şekil 2).

‘Re’ karar perdeli dizinin hem bitişik, hem de ayrı birleşik türü

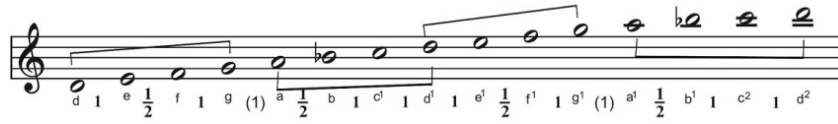
Eski sazın perde kuruluşuna göre antik diziler de 2 tür birleşmişlerdir.

1. Bitişik birleşim türü
2. Ayrı birleşim türü

Bitişik birleşim türü

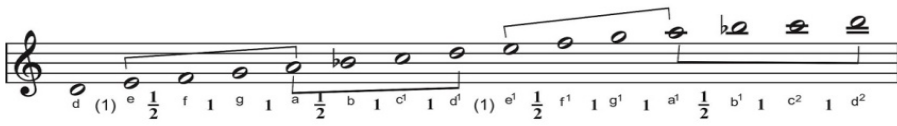

Ayrı birleşim türü

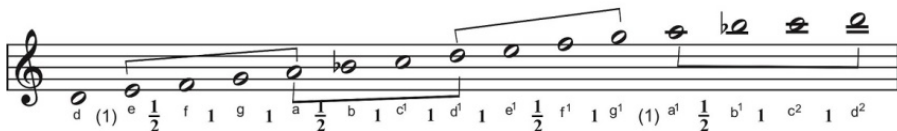

Aynı ses sistemi üzerindeki diziler Antik nazariyata göre kurulursa aşağıdaki gibi olur.

Bitişik birleşik türü

Ayrı birleşim türü

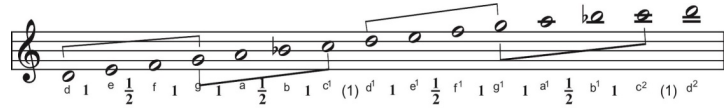

Antik, Orta yy. ve Çağdaş Müzik Nazariyatına Göre Makam Dizilerin Kuruluşu

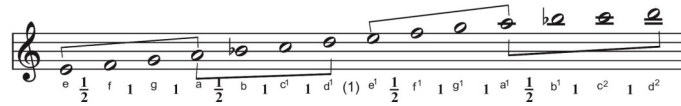
Eski sazın perde kuruluşundaki diziler üzerinde âşıkler eserleri kullanırken dizileri farklı perdelerden başlamakla icra ederlerdi. Çağdaş dönemde de böyle icra metodu mevcuttur.

Makamsal dizileri göstermek için aşağıdaki örneklere yer verilmiştir.

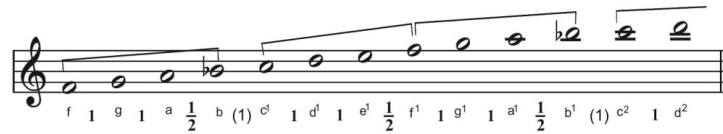
1.Şur makamı

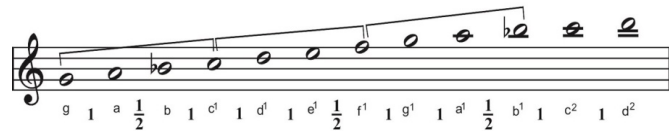
2. Segâh makamı

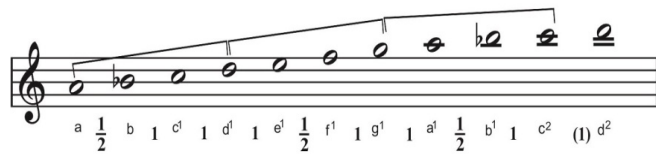
3. Orta Mahur, Bayatı

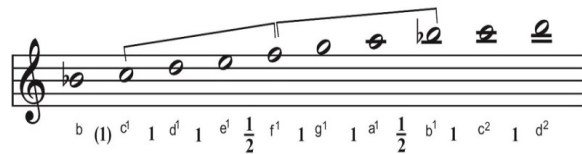
4. S. Urmevi'nin teorisinde vermiş olduğu Meşuk ve çağdaş Bayatı-İsfahan makam dizisi

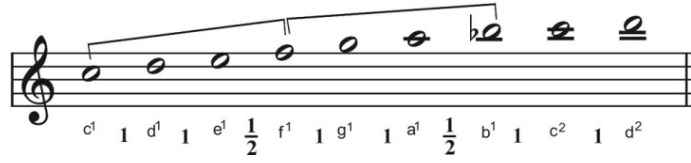
5. Eski ve çağdaş Abu-Ata makam dizisi

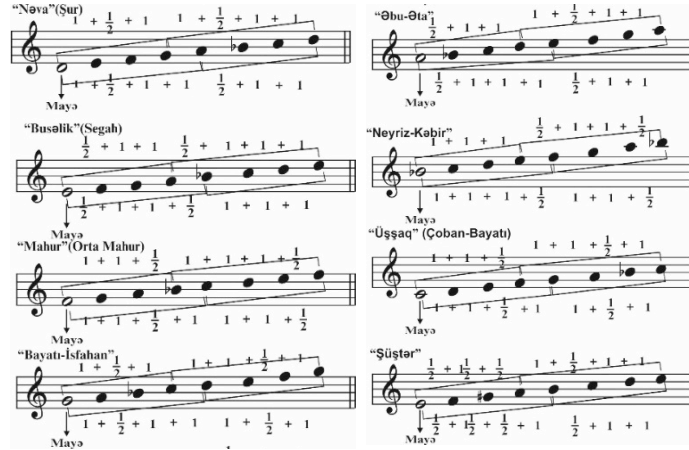
6. Bayatı-Türk makam dizisi

7. Eski Uşşak makam dizisi

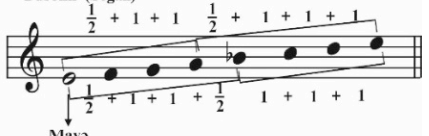
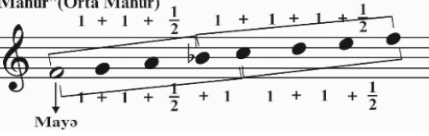
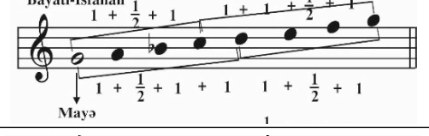
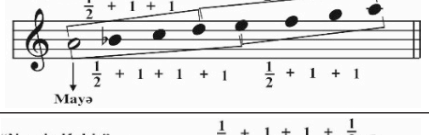
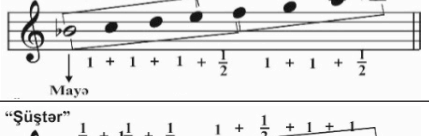

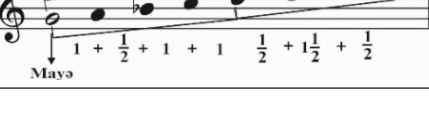
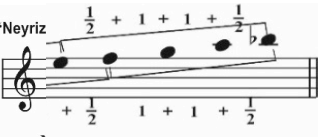
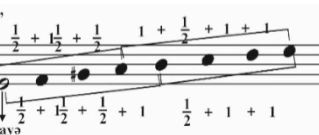
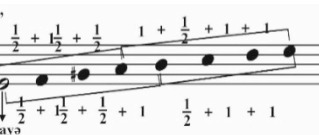
Nazari incelemeler gösterir ki, eski Türk müziğinin diatonik ses sisteminde doğal olarak en azından Antik teoride olduğu gibi 7 makamsal dizi olmuştur.

Antik dönemde makamların, saz havalarının, Türk şarkılarının oluşturulmasında beşlilerin (pentakord) de önemli rolü olmuştur. Dörtlüler gibi beşliler de mikro(küçük) - dizi(lad) kuruluşuna aittir. Eski sazın perde kuruluşu, aynı zamanda Antik dönemde kromatik ve enarmonik seslerin olmasına rağmen eski Türk müzik dizilerinin kuralları incelenmiş ve araştırmaların sonucunda bu kurallar ortaya çıkarılmıştır. Makalede diatonik dizilerden konuşulduğu için diatonik beşliler hakkında da bilgi verilmek istenmiştir.

Antik Dönem Diatonik Türk Müzik Beşlileri (Pentakordlar)

Çağdaş İsimler	Beşlinin türü	Aralıklar	Beşliler not ile
Üşşak, Çoban-bayati	Alt beşli Üst beşli	1-1-1/2-1 1-1-1/2-1	"Üşşak" (Çoban-Bayati)
Növa, Şur, Türkiye'de Hüseyini	Alt beşli Üst beşli	1-1/2-1-1 1-1/2-1-1	"Növa" (Şur)

Buselik, Segah	Alt beşli	$\frac{1}{2}$ -1-1- $\frac{1}{2}$	<p>"Buselik"(Segah)</p>
	Üst beşli	$\frac{1}{2}$ -1-1-1	
Mahur-Hindi, Orta-Mahur	Alt beşli	1-1- $\frac{1}{2}$ -1	<p>"Mahur"(Orta Mahur)</p>
	Üst beşli	1-1-1- $\frac{1}{2}$	
Bayatı-İsfahan	Alt beşli	1- $\frac{1}{2}$ -1-1	<p>"Bayatı-İsfahan"</p>
	Üst beşli	1-1- $\frac{1}{2}$ -1	
Abu-Ata	Alt beşli	$\frac{1}{2}$ -1-1-1	<p>"Əbu-Əta"</p>
	Üst beşli	1- $\frac{1}{2}$ -1-1	
Neyriz-Kebir	Alt beşli	1-1-1-$\frac{1}{2}$	<p>"Neyriz-Kebir"</p>
	Üst beşli	$\frac{1}{2}$ -1-1- $\frac{1}{2}$	
Şüşter, Humayun	Alt beşli	$\frac{1}{2}$ -1- $\frac{1}{2}$ - $\frac{1}{2}$ -1	<p>"Şüşter"</p>
	Üst beşli	1- $\frac{1}{2}$ -1-1	
Bayatı-Şiraz (Çagdaş diatonik dizi)	Alt beşli	1- $\frac{1}{2}$ -1-1	<p>"Bayatı-Şiraz"</p>
	Üst beşli	$\frac{1}{2}$ -1- $\frac{1}{2}$ - $\frac{1}{2}$ -1	
Zabul-segah	Alt beşli	$\frac{1}{2}$ -1- $\frac{1}{2}$ - $\frac{1}{2}$ -1	
	Üst beşli	1-1- $\frac{1}{2}$ -1	
Kromatik, Eksilmiş Beşliler			
Нейриз-Кебир Байаты-Тцрк	Ексидилмиш цст бешли	$\frac{1}{2}$ -1-1- $\frac{1}{2}$	<p>"Neyriz"</p>
			<p>"Şüşter"</p>
Щцштер, Щумайун	кроматик	$\frac{1}{2}$ -1- $\frac{1}{2}$ - $\frac{1}{2}$ -1	<p>"Şüşter"</p>

Байаты-Шираз	кроматик	$\frac{1}{2}-1\frac{1}{2}-\frac{1}{2}-1$	
--------------	----------	--	--

Antik dönem Türk müziği kültürünün araştırılması ve müzik nazariyatının kurallarının ortaya çıkarılması sonucunda tarihte, Türklerin müzik teorisinde dörtlülerin kaç türünün ve hangi kuruluşlarda olması gerektiği net olarak söylenebilir. O dönemde dizilerde böyle aralıkların olduğunu Antik filozoflar da tasdik etmişlerdi. Bunlar aşağıda gösterilen aralıklarda olmuştur.

Enarmonik: $\frac{1}{4} + \frac{1}{4} + 2 = 2\frac{1}{2}$ (dörtlü).

Yumuşak kromatik: $\frac{1}{3} + \frac{1}{3} + \frac{11}{6} = 2\frac{1}{2}$,

Tonyarım kromatik veya kromatik tonyarım: $\frac{3}{8} + \frac{3}{8} + \frac{7}{4} = 2\frac{1}{2}$, buradaki $\frac{7}{4}$ ton büyük üçlüden $\frac{1}{4}$ ton kader küçük, küçük üçlüden ise $\frac{1}{4}$ ton büyüktür.

Kromatik ton: $\frac{1}{4} + \frac{1}{4} + 1\frac{1}{2} = 2\frac{1}{2}$.

Yumuşak diaton: $\frac{1}{2} + \frac{3}{4} + \frac{5}{4} = 2\frac{1}{2}$, buradaki $\frac{3}{4}$ ton tam tondan $\frac{1}{4}$ ton kader küçük $\frac{5}{4}$ ton ise tam tondan $\frac{1}{4}$ ton kader büyüktür.

Sert-gergin diaton: $\frac{1}{2} + 1 + 1 = 2\frac{1}{2}$.

Antik dönem müzik dizileri, günlük hayatta mevcut müzik ses sisteminden oluşmuştur. Yukarıda ifade edilen yeni teori hem Sümerlerde, hem de Antik dönemde vardır. Bu ses aralıkları temelinde yaratılmış müzik örnekleri Sümer de ve Antik dönemde yaşamış halklar tarafından kesinlikle kullanılmıştır. Çağdaş dönemde Türk halklarının müzik tecrübesinde bu aralıklar mevcuttur. Gösterilen kurallar tüm müzik aletleri için de geçerlidir. Araştırma, saz aletinde yarım perdeden küçük perdeler olmasa da o dönemlerde Lir (Çeng), tar, kemançe, tenbur ve başka müzik aletlerinde bu ses aralıklarını (koma perdeler) kesinlikle kullanılmıştır.

Antik Müzik Dizilerinin Eski Azerbaycan-Türk Makam Dizileri ile Karşılaştırılması

Antik dönemde Yunanlıların makamsal dizileri ile eski Azerbaycan-Türk makamsal dizileri aynı kurallara sahiptirler. Bunların arasında aşağıda gösterilen farklar karar-maye perdelerinin başka müzik tonlarına uygun olarak geçilmesindedir. Mesela miksolidyanın dizisi 'H' yani 'Si' tonalına uygunsa, onun kuruluş kuralı 'E', yani 'Mi' tonalitesinde olan Segâh mugamı –makamı ile uygundur.

1. "Si" Karar-maye perdeli "Miksolidiyan" dizisi
2. "Mi" Karar-maye perdeli "Segah" dizisi

H $\frac{1}{2}$ c d e $\frac{1}{2}$ f a h

$\frac{1}{2}$ 1 1 $\frac{1}{2}$ 1 1 0

e $\frac{1}{2}$ f g a $\frac{1}{2}$ c' d' e'

$\frac{1}{2}$ 1 1 $\frac{1}{2}$ 1 1 0

1. "Do" Karar-maye perdeli "Lidiyan" dizisi
2. "Fa" Karar-maye perdeli eski "Üşşak" dizisi

c d e $\frac{1}{2}$ f g a h $\frac{1}{2}$ c'

1 1 $\frac{1}{2}$ 0 1 1 $\frac{1}{2}$

f g a $\frac{1}{2}$ c' d' e' $\frac{1}{2}$ f'

1 1 $\frac{1}{2}$ 0 1 1 $\frac{1}{2}$

1. "Re" Karar-maye perdeli "Friğiyan" dizisi
2. "Sol" Karar-maye perdeli "Meşuk", "Bayatı-İsfahan" dizisi

d e $\frac{1}{2}$ f g a h $\frac{1}{2}$ c' d'

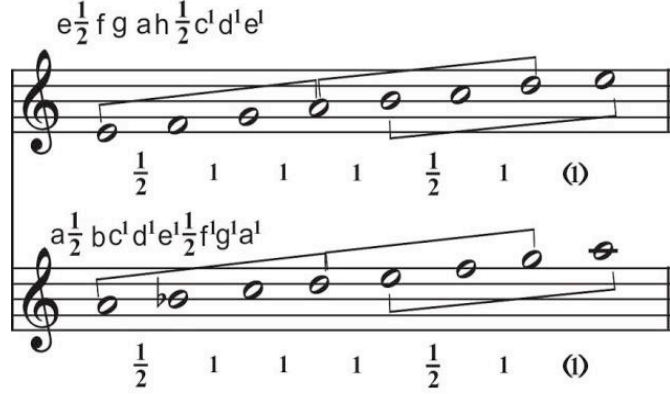
1 $\frac{1}{2}$ 1 1 1 $\frac{1}{2}$ 0

g a $\frac{1}{2}$ b c' d' e' $\frac{1}{2}$ f' g'

1 $\frac{1}{2}$ 1 1 1 $\frac{1}{2}$ 0

1. “Mi” Karar-maye perdeli “Doriyan” dizisi
2. “La” Karar-maye perdeli “Abu-Ata” dizisi

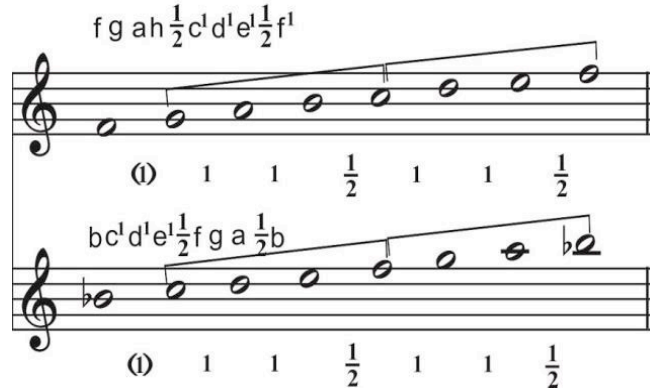
$e^{\frac{1}{2}} f g a h^{\frac{1}{2}} c^{\flat} d^{\flat} e^{\flat}$

$a^{\frac{1}{2}} b c^{\flat} d^{\flat} e^{\flat} f^{\flat} g^{\flat} a^{\flat}$

1. “Fa” Karar-maye perdeli “Hipolidiyan” dizisi
2. “Sibemol” Karar-maye perdeli “Bayatı-Türk” dizisi

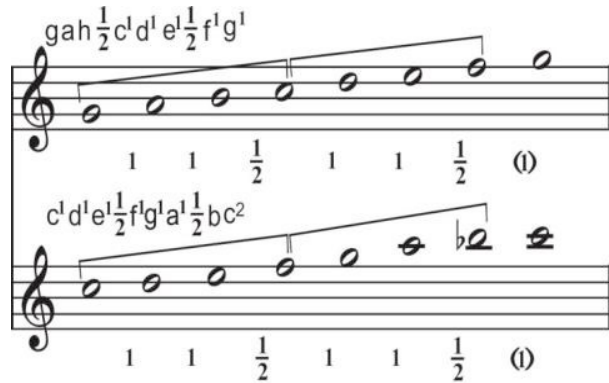
$f g a h^{\frac{1}{2}} c^{\flat} d^{\flat} e^{\flat} f^{\flat}$

$b c^{\flat} d^{\flat} e^{\flat} f^{\flat} g^{\flat} a^{\flat} b^{\flat}$

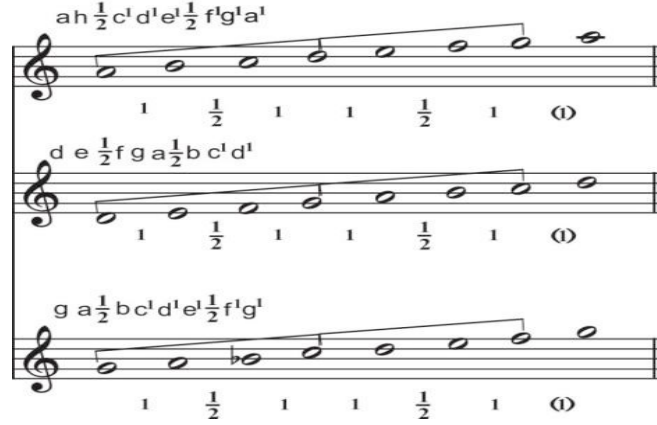
1. “Sol” Karar-maye perdeli “Hipofriğiyan” dizisi
2. “Do” Karar-maye perdeli eski “Üşşak” dizisi

$g a h^{\frac{1}{2}} c^{\flat} d^{\flat} e^{\flat} f^{\flat} g^{\flat}$

$c^{\flat} d^{\flat} e^{\flat} f^{\flat} g^{\flat} a^{\flat} b^{\flat} c^{\flat}$

1. “La” Karar-maye perdeli “Hipodoriyan” dizisi
2. “Re” Karar-maye perdeli “Neva”, “Şur” dizisi
3. “Sol” Karar-maye perdeli “Neva”, “Şur” dizisi

Gösterilen nota örneklerinde, Antik dönem dizileriyle eski Türk dizilerinin tonalite farkı bir beşli aralığındadır. Burada eski Türk müziğinde mevcut olan 7 makamsal dizilerin olduğu görülmektedir. Antik dönemde çok sayıda Türk makamlarının, âşık havalarının ve farklı türlü müzik folkloru örneklerinin olduğunu kanıtlamaktadır.

Antik Dönem Türk Müziğinde Şarkı Biçimleri

Çağdaş dönemde olduğu gibi, Antik Dönemde de Türk müziğinde farklı müzik türleri, şarkı biçimleri olmuştur. Antik döneme ait ilmi kitapların incelenmesi gösteriyor ki, o süreçte müzik kültürü saraylarda, kent, ilçe, köy ve dini açıdan halk arasında gelişmiş ve geniş bir şekilde yayılmıştır. Saray müziği profesyonel sanatın, halk müzik örnekleri ise müzik folklor türlerinin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Tarihi belgeler incelendiğinde görülen; Kahin’ler, Saka’lar, Kemer’ler, Kıpçak’lar, Oğuz’lar, Hitit’ler, Kafkasya Albanları, Bayat tayfası ve başka Türk boyları arasında iyi müzisyenlerin olduğudur. Saray müziği biçimi aşağıdaki sanat türlerinin yayılmasını sağlamıştır.

1. Orkestra ve solo icra, geleneksel müzik türlerinin: âşık, mugam-taksim vs. gelişmesini sağlamıştır.
2. Saray kültüründe şahın şerefine, onuruna söylenen kahramanlık, lirik şarkılar, güzellmeler, tarifnameler, âşık ve mugam havaları yaratılmıştır.
3. Folklor müziği tüm tarihi dönemlerde olduğu gibi o süreçte de çok farklı türlü ve biçimli şarkılarla, danslarla, bayatlarla, âşık geleneği vs. müzik örnekleri ile zengin olmuştur.
4. Tanrıların şerefine okunan övgüler arasında Mitranın, Ahura Mazdanın, Su tanrısının, Güzellik tanrısının ve başkalarının onuruna söylenmiş himnler, ilahiler, dini ayinlerde koro şeklinde okunan şarkılar vs. nağmeler mevcuttur.

Antik dönemde Türk boyları zengin müzik kültürüne sahip oldukları için Türkler bir çok enstrümanların: lir, gitar, tar, tambur, saz, bağlama, kaval, mey, balaban-avlos, çeng vs. yaratıcıları olmuşlardır. Araştırmalar kanıtıyor ki, Türklerin tarihinde zengin müzik kültürü, müzik teorisi bulunmaktadır. Bunların hepsi çok sayılı diyatonik, kromatik ve anarmonik makamsal dizilere göre farklı çeşitlere bölünmüşlerdi. Araştırmaların sonucunda eski dönemden çağdaş döneme kadar Azerbaycan Türk müziğinde pentatonik dizilerden başka 74 farklı makamsal dizilerin olduğu söylenebilir.

Sonuç

Âşık sanatı hakkında değinilen fikirler doğrultusunda varılan sonuçlar;

1. Karapapak Türklerinin kurmuş olduğu Âşık sanatı Türk dünyasının ve insanlığın sanat türleri arasında baş yapıttır.
2. N.İ. Konrad'ın yazdığı gibi "bir halkın kurmuş olduğu büyük medeniyet tarihi dönemlerde komşuları ile paylaşılıp" (Condrad, N. 1996). Karapapak Türklerinin de kurmuş olduğu âşık sanatı sonraki tarihi dönemlerde tüm Türk Dünyası, Kafkasya'da yaşayan diğer halklar ile paylaşılmıştır. Çağdaş dönemde Geleneksel Âşık sanatı tüm Türk halklarının manevi servetidir.
3. Âşık sanatı halkın, Türkün kendisini duymak ve Türk'ün milli medeni birliğinin, mücadelesinin temel hakkıdır.
4. Âşık sanatının değeri tüm Türk sosyal ve medeni sistemini yaratmasındadır. Türk insanının manevi, ahlaki değerlerini geliştirmesinde önemli rol oynamasındadır.
5. Türk dünyasının Antik dönemde yaşamış filozofu Saka Türklerinden olan Anaharsis'in yazdığına göre, eski dönemde Türklerin 8 makamsal dizisi olmuştur. Bu fikir, Osetin halkının 'Nart' destanında izlenebilir. "Onun 8 dizide yaptığı icra sekiz dilde söylendi ve tüm dünyaya yayıldı" (Elizarenkova, E., 1972, s.378-379).

Yuliy Polidevk (II yy.) Anaharsis'in söylediklerini şöyle anlatır: "5 telli Liranı Skifler (iskitler-sakalar) oluşturmuştur. Mızrabı onlar keçi tırnağından yaparlardı" (Findeyzen NF, 1928, s.341).

Yazılı kaynaklara göre XIV. binyıl uzun bir tarihi yol geçmiş Geleneksel Âşık sanatı çağdaş kültürümüzde nesilden nesile aktarılması için korunup geliştirilmelidir. Çünkü Âşık Şenliğin Âşık sanatı Türkün manevi dünyasının aynası olup onun hayat tarzıdır. Bunun için ilgili devlet kurumlarına bunu ciddi bir biçimde ifade etmek ve sazı ve Âşıklık sanatını eğitim sistemine sokmak gerekmektedir.

6. Eski Türk halk müziğinde diyatonik ses sisteminde aşağıdaki diziler mevcut olmuştur:
  1. Küçük aralıklı ses dizileri: K3 ve B3 aralığında olan diziler.

2. Dörtlüler
3. Beşliler
4. Pentatonik diziler
5. Pentakord diziler
6. 7 perdeli diziler
7. 12 perdeli diziler
8. 14, 15, 16, 17, 18 perdeli diziler
9. Kromatik diziler.

Kaynakça Listesi

Conrad N. (1996). Batı ve Doğu, Madde. M., Science, GRVL. [Конрад Н.И., (1996). Запад и Восток. Статъи. М., Наука, ГРВЛ].

Dumbrill, R. J. (1998). The Archaeomusicology of the Ancient Near East. London: Book III. p.327.

Конрад Н.И. (1966). Запад и Восток. Статъи. М., Наука, ГРВЛ.

Ригведа: Избранные гимны. (1972.). Перевод и комментарии Т.Я. Елизаренковой. М.: Наука, с. 378-379.

Финдейзен, Н.Ф. (1928). Очерки по истории музыки в России с древнейших вре-мен до конца XVII. Т.1.-М.-Л: Госиздательство музыкального сектора, 341 с.